

УДК 338.48

Ярьоменко С.Г.
кандидат географічних наук,
старший викладач кафедри туристичного та готельно-ресторанного бізнесу
Одеський національний економічний університет

НАРОДНА САКРАЛЬНА АРХІТЕКТУРА УКРАЇНИ ЯК РЕСУРС ДЛЯ ПІЗНАВАЛЬНИХ ВИДІВ ТУРИЗМУ

У статті розглянуто класифікацію та поняття об'єктів сакральної архітектури, їх розподіл на території Півдня України. Визначено поняття народної сакральної архітектури, її відмінні риси, а також територіальне розміщення унікальних пам'яток народного дерев'яного храмобудівництва південних регіонів України як важливої складової для розвитку пізнавальних видів туризму.

Ключові слова: сакральна архітектура, народне храмобудівництво, дерев'яні церкви, пам'ятки архітектури та містобудування, Південь України.

В статье рассматривается классификация и понятие объектов сакральной архитектуры, их распределение на территории Юга Украины. Дается определение народной сакральной архитектуры, ее отличительных черт, а также территориального размещения уникальных памятников народного деревянного храмового строительства южных регионов Украины как важной составляющей для развития познавательных видов туризма.

Ключевые слова: сакральная архитектура, народное храмовое строительство, деревянные церкви, памятники архитектуры и градостроительства, Юг Украины.

Iaromenko S.H. Vernacular sacral architecture of Ukraine as the resource for cultural tourism

The classification and concept of sacral architecture' sights and their territorial location at the southern part of Ukraine are considered in this paper. The definition of vernacular sacral architecture, its distinctive features, and territorial position of the unique sights of vernacular wooden temple constructing at the southern regions of Ukraine are as the one of main components in types of cultural tourism.

Key words: sacral architecture, vernacular temple constructing, wooden churches, urban monuments and sights of architecture.

Постановка проблеми. Пізнавальний туризм на території України є одним із провідних за кількістю туристів та екскурсантів і є метою більшої частини подорожей (у 2015 р. близько 1,7 млн туристів мали на меті відпочинок і дозвілля, 11,7 тис. – спеціалізований туризм) [13]. Останнім часом зростає зацікавленість у нових екскурсійних маршрутах, формуванні спеціалізованих турів із залученням нових об'єктів культурно-історичних та природно-рекреаційних ресурсів. Одним із таких ресурсів є народна дерев'яна архітектура, яка несе відбиток традиційної культури етносу, який проживав або проживає на цій території, сформувавши культурні ландшафти. Одночасно з цим традиційна архітектура входить до комплексу послуг, пов'язаних із традиційною кухнею, розвагами та народними ремес-

лами, формуючи таким чином етнографічні тури в межах культурно-пізнавального, сільського зеленого туризму тощо. До того ж процеси глобалізації та регіоналізації впливають на активний розвиток видів туризму, пов'язаних із культурною спадщиною, пам'ятками традиційної архітектури та нематеріальними артефактами певних етносів. Тому вивчення пам'яток народної архітектури як унікальних об'єктів матеріальної культури певного етносу є важливим як для патріотичного виховання, так і для розвитку культури, пізнання інших культур та етносів, формування міжетнічної та міжрелігійної толерантності як основи для уникнення соціально-культурних протиріч у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням об'єктів народної архітектури

займаються дослідники архітектури, історики, краєзнавці [6; 11; 12]. Питання сакральної архітектури досліджуються й у географії туризму та рекреаційній географії [1; 2; 3; 7; 16]. Поняття релігійного туризму і класифікація культурних об'єктів також досить усталені. Пропонуються методики оцінки потенціалу регіонів за культурно-історичними ресурсами, зокрема й сакральної архітектури, оцінки конкретних об'єктів культурних пам'яток із позицій як психолого-естетичної, так і ціннісної складової [2; 3]. Значна кількість публікацій вітчизняних учених пов'язана з характеристикою сакральних об'єктів регіонів зі значною кількістю пам'яток дерев'яної сакральної архітектури. Південь України розглядався або як загальне тло культурних об'єктів у цілому в державі, або як перспективний регіон для лікувально-оздоровчого туризму.

Постановка завдання. Метою статті є визначення позицій сакральної архітектури як культурно-історичних об'єктів для туризму на основі усталеної теоретичної бази пам'ят-

кознавства, з'ясування відмінності народної архітектури від типових архітектурних стилів історичних епох, а також обґрунтування можливостей південного регіону України як території для розвитку культурно-пізнавального та етнографічного туризму з метою популяризації культури та побуту українського етносу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Об'єкти сакральної (культувої) архітектури завжди посідали ключову роль у державних, побутових, звичаєвих справах людини. Спорудження об'єктів культувої архітектури на території України має тривалу історію. Сюди належать як культові об'єкти попередніх культур, так і архітектурні пам'ятки сучасних етносів, які проживають на території України.

Культува (сакральна) архітектура належить до споруд громадського типу, які призначені для відправлення певних релігійних обрядів. Традиційність прийомів побудови, канони в структурі об'ємно-просторового вирішення та в організації інтер'єрів цих об'єктів дозволя-

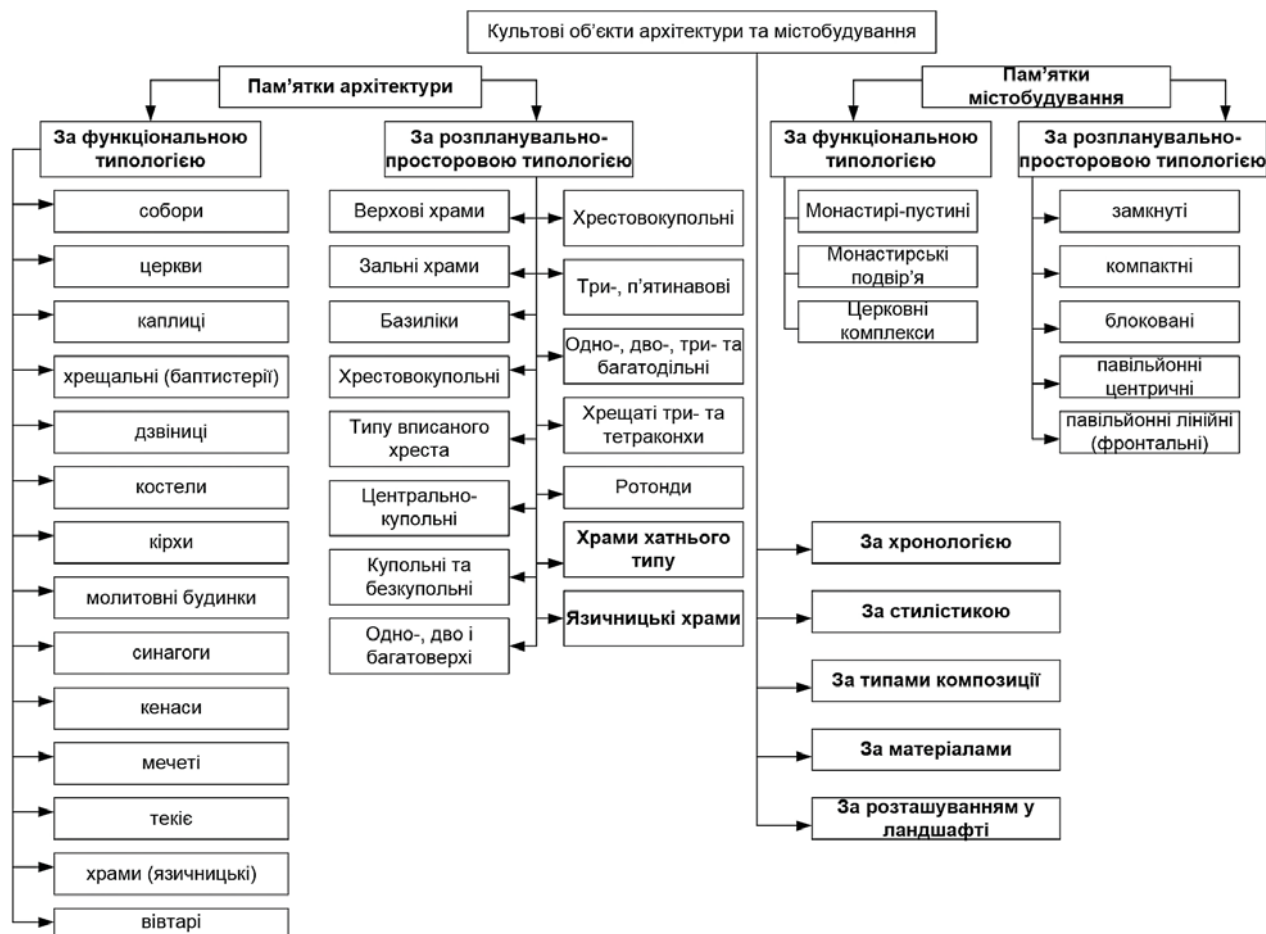

Рис. 1. Класифікатор сакральних (культувих) пам'яток архітектури та містобудування [5]

ють фахівцям із пам'яткознавства відносити такі об'єкти до самостійної групи пам'яток.

В. Вечерський виокремлює сакральні (культурні) об'єкти архітектури та містобудування за функціональною, розпланувально-просторовою типологією, а також за хронологією спорудження, стилістикою, типом композицій, матеріалами тощо (рис. 1).

У реєстрі пам'яток сакральної архітектури національного значення нараховується 1112 об'єктів (табл. 1). Значна частина пам'яток сакральної архітектури не знаходиться на обліку або була виключена зі списку в зв'язку з утратою культурної цінності (через руйнування, перебудову тощо).

Будь-який етнос упродовж свого існування перетворював природний ландшафт, який отримав назву культурного або етнічного, а також створював антропогенні об'єкти в вигляді архітектури різного функціонального призначення, матеріальну та духовну спад-

щину, формуючи основу для власного розвитку та суспільно-історичного поступу загальносвітловому процесі розвитку націй.

Міжнародна хартія про народну архітектуру визначає пам'ятки народної архітектури як такі, що «несуть у собі закодовану інформацію, що знайомить нас не лише з концепціями й технічними, художніми, естетичними методами будівництва тієї епохи, коли вони всі були створені, але й із життєвим рівнем народу та його звичаями. Ось чому вони є живими свідками епохи не тільки в архітектурному й художньому плані, але й у плані історичному. Їхня цінність компенсується естетичними особливостями, що поступаються інколи показним та величавим пам'яткам офіційної громадської, сакральної та цивільної архітектури». У Хартії наголошено, що «передача пам'яток народної архітектури в музеї просто неба є винятковим заходом, зумовленим надзвичайними обставинами, коли всі мож-

Таблиця 1

Розподіл пам'яток культурної архітектури південних регіонів України, узятих на облік відповідно до законодавства Української РСР [8]

Адміністративно-територіальні одиниці	Собори християнських конфесій, зокрема в складі монастирів	Церкви муровані, зокрема в складі монастирів (а також дерев'яні)	Кірхи, костьоли, молитовні будинки	Мечеті, текіє	Синагоги	Кенаси	Монастирські комплекси
Автономна республіка Крим та м. Севастополь	3	28	–	7	–	4	8
Миколаївська область		4	–	–	–	–	0
Одеська область	2	16	–	–	–	–	0
Херсонська область	3	2(1)	–	–	–	–	2
Всього в Україні	56	383 (432)*	161	7	7	4	62

* У дужках вказано об'єкти дерев'яної архітектури, пораховані окремо

Таблиця 2

Регіональний розподіл виявлених збережених українських дерев'яних церков Півдня України [11]

Регіони України	Кількість виявлених збережених українських церков					
	XV ст.	XVI – XVII ст.	XVIII ст.	XIX – XX ст.	Разом	Під охороною
АР Крим	–	–	–	–	–	–
Миколаївська область	–	–	–	3	3	–
Одеська область	–	–	1	1	2	–
Херсонська область	–	–	1	–	1	1
Разом по Україні	10	152	813	1580	2555	469

ливості, спрямовані на збереження пам'ятки, вичерпані» [9; 11].

Міжнародна хартія з охорони традиційної архітектурної спадщини фіксує такі характерні риси, які визначають об'єкти традиційної архітектурної спадщини: однаковий спосіб будівництва, притаманний певній місцевості чи людській спільноті; органічний зв'язок із характерним місцевим чи регіональним доквіллям; спільні ознаки стилю, форми, зовнішнього вигляду, усталені типи будівель; традиційно сталі прийоми виконання, що успадковуються від попередників; чітке реагування на функціонально-соціальні та природні умови середовища; ефективне використання традиційних конструктивних рішень і технологічних прийомів зведення будівель [9].

Суттєвий вплив на розвиток та усталення архітектурних форм, конструктивних і технологічних прийомів мали соціально-економічні та природно-кліматичні умови. Накопичення досвіду будівництва народної архітектури відбувалося завдяки майстрам, які передавали з

покоління в покоління певний досвід, уміння та майстерність [10].

Відповідно до місцевих умов, історичних та культурних зв'язків, наявності місцевих будівельних матеріалів, специфічних рис побуту, естетичних уявлень певних соціальних та етнографічних груп українців сформувались усталені народні традиційні школи будівництва сакральної та житлової архітектури.

Дерев'яна архітектура України має тривалу історію. Значна частина дерев'яної архітектури втрачена через недовговічність матеріалу. Частина споруд зникла назавжди через відсутність фундаменту, що унеможливило відновлення будівлі в первісному стані. Тому часто такі будівлі з метою реконструкції замальовуються, фотографуються або переносяться до скансенів, музеїв просто неба.

Архітектурні будівлі, вироблені з дерева, мали різне функціональне призначення: оборонне, господарське, виробниче, сакральне, адміністративне, житлове тощо. Найбільш цінними та добре описаними є сакральні дерев'яні

Таблиця 3

Дерев'яні церкви народного храмобудівництва Півдня України [18]

Назва пам'ятки	Датування	Місце розташування
Церква Різдва Пресвятої Богородиці	1905–1907 рр.	с. Лісничівка, Балтський р-н, Одеська обл.
Церква Святої Параскеви	1903–1905 рр.	с. Буди, Кодимський р-н, Одеська обл.
Покровська церква	1884 р.	с. Івашків, Кодимський р-н, Одеська обл.
Церква Воздвиження Чесного Хреста	1903–1905 рр.	с. Познанка Друга, Любашівський р-н, Одеська обл.
Покровська церква	1890 р.	с. Йосипівка, Савранський р-н, Одеська обл.
Іоанно-Богословська церква	II половина XIX ст.	с. Мазурове, Кривоозерський р-н, Миколаївська обл.
Михайлівська церква	1867–1877 р.	с. Кумарі, Первомайський р-н, Миколаївська обл.
Іоанно-Богословська церква	1881 р.	с. Станіславчик, Первомайський р-н, Миколаївська обл.
Введенська церква	1726 р.	м. Берислав, Бериславський р-н, Херсонська обл.

Таблиця 4

Розподіл туристів, які були обслуговані туроператорами та турагентами в 2013–2015 роках за регіонами

Адміністративна одиниця	Всього обслугованих туристів, осіб			Обслуговано внутрішніх туристів, осіб			Обслуговано в'їзних (іноземних) туристів, осіб		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015
Одеська область	46845	32475	32853	5976	4534	8914	6959	2954	1126
Миколаївська область	14970	6059	4642	3760	1169	511	5108	0	0
Херсонська область	5592	5485	4150	3765	3380	1869	0	1	0
Україна, всього	3067747	2216957	1814827	576474	274995	301865	221272	16618	14550

будівлі (церкви, костьоли тощо), частина з яких занесена до Списку світової спадщини ЮНЕСКО [17].

На території України кількість храмів дерев'яної архітектури зменшується: частина з них руйнується з природних причин, частина – через людську недбалість. Тому важливе значення має збереження та реставрація будівель. Н. Сліпченко та І. Могитич визначають випадки, в яких пам'ятки дерев'яної архітектури втрачають свою автентичність та історико-мистецьку цінність: зміна об'ємно-просторової структури пам'ятки; зміна традиційних матеріалів та конструкцій; порушення середовища, що історично склалося [11].

Р. Маньковська оприлюднює кількість збережених дерев'яних церков України: понад 2,5 тисячі, з яких близько 1000 споруд побудовані в XV – XVIII ст. На прилеглих етнічних територіях розташовано ще близько 500 об'єктів. На обліку та під охороною знаходяться тільки 18,3% (469) [6]. Н. Сліпченко та І. Могитич наводять регіональний розподіл виявлених збережених українських дерев'яних церков (табл. 2).

Найдавніші відомості про дерев'яні храми пов'язані з хрещенням Київської Русі. Одну з перших згадок про християнську дерев'яну цер-

кву пов'язують із церквою Іллі-пророка на київському Подолі (944 р.). Дерев'яне храмовбудівництво почало активно розвиватися з XI ст.

З XIII ст. майже припиняється муроване будівництво. Це пов'язано з навалою татаро-монголів, зменшенням населення тощо. Дерев'яна сакральна архітектура в цей період була розповсюджена в сільській місцевості, де створювалася місцевими майстрами, які спиралися на певні архітектурні здобутки минулих поколінь. Так закріплювалися певні традиції будівництва та формування народних шкіл.

Дерев'яні сакральні споруди активно будувалися в XIV – XVI ст. на Галичині та Волині, а з захопленням земель української етнічної території сусідніми державами (Польща, Угорщина, Литва) західноєвропейська архітектура впливає на загальний вигляд церков.

Головним конструктивним елементом дерев'яної церковної архітектури став квадратний зруб (вежа) із поземно укладених брусів чи колод, з'єднаних у кутах замками різних типів. Залежно від кількості зрубів українські церкви поділяють на дво-, три-, п'яти- чи дев'ятидільні. Вони мають переважно пірамідальну форму, від периферії внизу до найвищої бані. З XVI ст. у дерев'яному будівництві України

Рис. 2. Територіальне розташування пам'яток народного дерев'яного храмовбудівництва Півдня України

почали застосовувати шести- та восьмикутні зруби. Зовні українські дерев'яні храми обшивали дошками з нащільниками, покрівлю виготовляли переважно з дерев'яної «черепиці» – гонту. Вікна розташовували довільно, переважно високо над землею, що надавало споруді оборонного характеру.

Я. Тарас розробив архітектурно-етнографічне районування, яке розглядається як поділ української етнічної території на регіони, райони за спільними та сталими архітектурно-планувальними та конструктивними особливостями житлових, господарських та сакральних споруд [12].

Південь України заселявся значно пізніше, що пов'язано з тривалою історією перебування цієї території в складі Османської імперії. З початком заселення території в XIX ст. будівництво велося за «синодальними» взірцями, нав'язаними школою дерев'яного храмового будівництва російського етносу, що є привнесеним та не автентичним для українського народу. Крім цього, дерево – дефіцитний матеріал для степових регіонів України. Тому основним будівельним матеріалом є камінь. Історично більшість пам'яток, починаючи з періоду античної колонізації узбережжя Чорного моря, були побудовані з каменю.

На території Одеської, Миколаївської та Херсонської областей розташовані пам'ятки народної дерев'яної архітектури, які належать переважно до подільської та Слобожанської школи храмового будівництва (табл. 3, рис. 2).

Розглянуті ресурси сакральної архітектури унікальні для південних етнічних територій України. Вони є базою для розвитку пізнавальних видів туризму: культурно-пізнавального в складі екскурсійних маршрутів оглядової регіональної тематики, екскурсій релігійної тематики, а також як матеріальна складова культури українського етносу, який розвивався в умовах асиміляційного тиску з боку сусідніх етносів, на кордоні степу та етнічної української території. Такі артефакти також слугують об'єктами для екскурсій етнічного або етнографічного туризму.

Показники ринку туристичних послуг за останні 3 роки (з 2013 по 2015 р.) мають негативні тенденції: відбувається подальше падіння туристичних потоків як в Україну, так і в регі-

они Півдня України (табл. 4). Такі тенденції пов'язані як із соціально-економічними проблемами населення (падіння доходів та урізання витрат на відпочинок домогосподарств), так і з зовнішніми факторами – макроекономічними проблемами України, політичними чинниками та військовим конфліктом, викликаним російською агресією на сході України та окупацією Кримського півострова.

Падіння туристичного потоку спричиняє також кризові явища туристичної сфери у цих регіонах. Тому пошук нових об'єктів для відвідування, створення нових підходів у маркетинговій діяльності (комунікативна, цінова, продуктова та збутова політика), розширення асортименту туристичних послуг є однією з можливостей для залучення насамперед внутрішніх туристів.

Висновки з проведеного дослідження. Народна сакральна архітектура є достатньо важливим чинником для приваблення туристів та екскурсантів до регіонів України, де ці об'єкти створюють бренд дестинації (Києво-Печерська лавра, Софія Київська, дерев'яні церкви Карпат тощо). Доповненням до образу південних регіонів України, сформованих як регіони для розвитку оздоровчого туризму, можуть стати також унікальні пам'ятки народної дерев'яної архітектури храмового будівництва. Компактне розташування цих об'єктів біля важливих транспортних комунікацій (Одеса-Київ) та великих міст (Херсон, Миколаїв, Первомайськ, Одеса, Умань) є передумовою для формування нових екскурсійних маршрутів, які можуть знайти свою цільову групу споживачів, а також стати базою для розробки туристичного продукту, який увійде до складу розширеного продукту (орієнтуючись на кілька цільових сегментів споживачів).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бейдик О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування : [монографія] / О. Бейдик. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 395 с.
2. Божук Т. Методичні аспекти визначення оцінки сакральних об'єктів для потреб туризму / Т. Божук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vldi/2008_3/pdf/Boguk.pdf.

3. Божук Т. Поняття, функції та завдання релігійного туризму / Т. Божук // Вісник Львівського університету: Географічна серія. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – Вип. 38. – С. 37–44.
4. Дерев'яне диво України / Українська церковна архітектура «Наша парафія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.parafia.org.ua/UCA/derevyani/>.
5. Класифікатори нерухомих об'єктів культурної спадщини України. – К. : Фенікс, 2012. – 80 с.
6. Маньковська Р. Сакральна дерев'яна архітектура України у світовій спадщині. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/32151/12-Mankovska.pdf?sequence=1>.
7. Павлов С., Географія релігій: Навчальний посібник для студентів географічних і філософських факультетів вищих навчальних закладів / С. Павлов, К. Мезенцев, О. Любіцева. – К. : Арткв, 1999. – 504 с.
8. Про впорядкування справи обліку та охорони пам'ятників архітектури на території Української РСР : Постанова від 24.08.1963 р. № 970 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/970-63-%D0%BF/conv>.
9. Прибега Л. Пам'яткознавство: правова охорона культурних надбань / Л. Прибега. – К. : Інститут культурології НАМ України, 2009. – 416 с.
10. Самойлович В. Народна архітектура України в ілюстраціях В. Самойлович. – Київ : Абрис, 1999. – 281 с.
11. Сліпченко Н. Проблема збереження дерев'яних храмів в Україні / Н. Сліпченко, І. Могитич // Вісник Укрзахідпроектреставрація, 2005, № 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.derev.org.ua/biblio/articles/slipch-moh_zberezeh.htm.
12. Тарас Я. Українська сакральна дерев'яна архітектура: словник-довідник / Я. Тарас. – Львів : ІН НАНУ, 2006. – 584 с.
13. Туристична діяльність в Україні у 2015 році: Статистичний бюлетень / Відп. за випуск О. Кармазіна. – Київ : Державна служба статистики України, 2016. – 76 с.
14. Туристична діяльність в Україні у 2014 році: Статистичний бюлетень / Відп. за випуск О. Кармазіна. – Київ : Державна служба статистики України, 2015. – 76 с.
15. Туристична діяльність в Україні у 2013 році: Статистичний бюлетень / Відп. за випуск І. Калачова. – Київ : Державна служба статистики України, 2014. – 272 с.
16. Христов Т. Религиозный туризм : [учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Т. Христов. – М. : Изд. центр «Академия», 2005. – 288 с.
17. UNESCO. World Heritage List [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://whc.unesco.org/en/list/>.
18. Sights of Ukraine / Escyclopedia of Sights [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://encyclosights.com/?ln=1>.